

Жанровско-поетичка истраживања оностраног света

Данијела Поповић Николић, *Други свет: студије о демонолошким предањима и тужбалицама*. Ниш: Филозофски факултет, 2016, 163 стр.

Књига Данијеле Поповић Николић, под насловом: *Други свет: студије о демонолошким предањима и тужбалицама*, обухвата уводни текст и осам самосталних радова о два фолклорна жанра који, како ауторка у Уводу каже, формално нису блиски један другом, али обједињује их зависност од традиционалних представа „о односу живог и неживог, људског и демонског оностраног и оностраног – *другог света*“. Другим речима, може се рећи да и тужбалица и демонолошко предање настају на линијама „укрштања“ тих светова. Јер основу тужбалица, како ауторка показује, чине представе о загробном животу у оквирима којих се душа премешта у свет умрлих, што је увек опасно, па постоји низ мера, поступака и, у овом случају текстова које је неопходно обавити и изрећи да се преминули не би негде на том путу зауставио, односно да би се његов прелаз у тај свет обавио што безболније. А кад и ако до тога ипак дође, верује се, преминули остаје „на граници“, обитавајући као демон који, према представама колектива, угрожава постојање припадника света живих. И управо на тој граничној просторно-временској линији прожимања људског и нељудског, оностраног и оностраног – показује се у овој књизи – настају и живе и демонолошка предања. Другим речима, контакт људског бића с бићима граничних простора у предању је опасан, као што је, веровало се, опасан и додир са умрлим који се није упокојио. Публиковање радова у књизи под заједничким насловом „Други свет“ – а он наговештава основну тему ауторкиних размишљања која укључују човеков однос према оностраном и граници на којој се сусрећу и деле светови, и рефлексима тог односа у предању и тужбалици – показује се као високо мотивисано, а сами радови могу се посматрати и у ширем, културолошком контексту.

Књига се, дакле, састоји од две жанровско-тематске целине које чине радови о демонолошким предањима и тужбалици. Већа целина обухвата шест студија о предању, а мању (којом се књига затвара) чине две студије у којима ауторка анализира тужбалице.

Студије о демонолошким предањима из првог дела књиге већ својим насловима и поретком радова – „*Ал' ово није бајка него истинито: дискурс верности у демонолошким предањима*“, „*Прилеже мрак на планине: прилог проучавању времена у демонолошким предањима*“, „*Од саг па натам да знаш: о спољашњем хронотопу демонолошких предања*“, „*У лево колено:*

псовка у демонолошком предању“, „У зеленом оделу: растиње и биље у демонолошким предањима“ и „Под крушком насред поља што је: крушка у српској усменој прози и традиционалној култури“ – имплицирају ауторкино бављење различитим димензијама ове категорије народне прозе. Али наслови такође упућују на покушај сагледавања у јединству различитих поетичких обележја демонолошких предања (и то од најопштијих ка посебним), која их издвајају у специфичну жанровску категорију. На овај начин студије скицирају до сада код нас ненаписану монографију о демонолошком предању, што је и најзначајнији иновативни домак истраживања Данијеле Поповић Николић у овој књизи.

На почетку књиге налази се, како је поменуто, рад под насловом „Ал’ ово није бајка него истинито: дискурс верности у демонолошким предањима“. У њему се ауторка бави начином приказивања стварности, односно веродостојношћу испричаног и стратегијама које казивач користи да би свој наратив учинио таквим. А то већ први део наслова, који представља цитат из приче, недвосмислено указује, док други његов део, који се именује као „дискурс верности“, то и експлицира, а детаљне анализе на вешто изабраним примерима и доследно спроведеном методологијом показују.

Следе два међусобно тесно тематски повезана рада у којима истраживач пропитује време-простор ове сложене категорије народне прозе, односно хронотоп приче и време-простор у оквиру којег она настаје и обликује се. Студије носе наслове: „Прилеже мрак на планине: прилог проучавању времена у демонолошким предањима“ и „Од саг на натам да знаш: о спољашњем хронотопу демонолошких предања“. Њима се, такође, у аналогно грађеним насловима: шифровани цитат из приче плус његово објашњење, алудира на природу анализиране грађе, али се и недвосмислено указује на предмет испитивања, што се даље анализама и показује. И то је поступак који ауторка следи у свим радовима, па су они и на овој линији повезани, што ову књигу студија чини још кохерентнијом.

У првом од два поменута рада у којима се испитује време-простор демонолошких предања, наиме, настоји се показати како је схватање о њима повезано с начином мишљења и осећања премодерног човека. Јер „у његовим представама, ове категорије су материјализоване“, „предметно-чулне“; оне, како ауторка даље каже, „одређују и уређују свет, људско и божанско постојање“. Време-простор, дакле, за човека премодерног доба, такође се исказује: оно је „погодно“ за неке радње, опасно за друге, па се поменути наративи, који су у премодерно стање, да тако кажем, укотвљени, одвијају у таквом окружењу које, аналогно свом семантичко-симболичком набоју, припада човеку или демону. Све то, илустровано примерима и запажањима о природи времена (и простора) у коме се демон појављује и нестаје и, како ауторка показује, кодирано је традиционалним мишљењем и сензибилитетом, а припада суштинским обележјима демонолошких предања.

У другој студији из оваквог тематског круга Данијела Поповић Николић се бави хронотопом као чиниоцем комуникацијског процеса у коме се ствара дело, а који се, наравно, разликује од време-простора у коме бораве ликови. Овај „спољашњи хронотоп“ у некој, рекла бих, идеалној ситуацији (коју истраживач тешко да може досегнути, пошто ретко присуствује стварном приповедачком процесу), обликује се у интеракцији казивача и слушаца, подједнако рефлектујући њихове представе, идеје, веровања, начин живљења, што се примерима, нарочито кад је у питању казивач, овде и покушава показати. Ауторка, наиме, између осталог, сматра да се интензивније присуство казивачевих искорака из наративног време-простора и обраћања слушаоцима (на кога се овде мисли?) у новијим записима демонолошких предања може објаснити потребом да они разумеју примљену информацију. Јер слушаоци, како се мисли, немају одговарајућа знања ни свест о веровању који су подлога приповеданом, па казивач евентуално „грешку у разумевању“ покушава да анулира поменути интервенцијама: „Приповедајући о стварима ‘којијех нема’ (али их је, за верујуће, било), он улаже више напора како би утицао на свест слушаца који ће у њихову истинитост веровати. Мера невероватног, с једне, и мера истинитости, с друге стране, у предањима морају се наћи на нивоу једне мерне скале, оне коју имају казивачи у замишљеној линији од не верујем преко сумњам до верујем.“ И у ту сврху, сматра се, казивач користи различите стратегије. „Позив публици да поверује у испричано израженији је уколико је дистанцираност публике према таквој тематици већа (или је тако доживљава казивач)“.

Студија под насловом „У лево колено: псовка у демонолошком предању“, која прати исту идеју насловљавања радова, посвећена је испитивању ове фолклорне врсте и њене позиције у демонолошким предањима. Псовка, како Данијела Поповић Николић наглашава, јесте функционална, будући да представља не само људски глас, као „најснажнији и најочљивији маркер овог света“, већ и садржај који гони демона, прво у „границе између ових светова“, а затим и даље, „како би се свако нашао на својој страни и напустио туђу“. Као једно од таквих средстава – заштитна, али и нападачка функција псовке – у демонолошким предањима остварује се, захваљујући звучном ефекту, и семантиком вербалног исказа, што је у раду вешто избраним примерима и минуциозним анализама и показано.

У два рада, који у рукопису ове књиге следе, ауторка се бави функцијама и значењима биља и растиња, односно њиховом симболиком у предањима. Првом студијом, под насловом: „У зеленом оделу: растиње и биље у демонолошким предањима“ настоји се обухватити разноврсност света флоре у основним наративним компонентама приче. Затим се показује шта присуство неке врсте или појединачне биљке/растиња у одређеним

тренуцима приче сигнализује, било да је реч о маркирању граничног простора, односно присуству демона или, на пример, закопаног блага и сл. При томе је, како анализе показују, систем биљних сигнализатора повезан с одређеним временским одредницама, односно хронотоп демонолошких предања је типизиран и уједно кодиран биљком, тако да активирање „једне његове компоненте може одредити и природу других“. У другом раду, под насловом: „*Под крушком насред поља што је: крушка у српској усменој прози и традиционалној култури*“, ауторка се фокусира на једну врсту растиња, крушку. И њено присуство у демонолошким предањима, како се показује, условљено је чињеницом да је ово дрво у српској културној традицији, као и у древним религиозним представама свето и демонско дрво, што ову категорију предања, као жанр усмене прозе, како ауторка показује, поново доводи у шири културни контекст.

Посматрано у целини, анализе које је Данијела Поповић Николић спровела у два рада о биљу и растињу показују, дакле, да они у предањима заузимају различите позиције и у одређеним сужејним моделима атрибуирају разне ликове, као и да поједина биљка, или њена врста, сходно веровањима и архаичним религиозним представама, с којима се, да тако кажемо, усклађују, у причи може задобити не само демонска, већ божанска обележја, односно да представља код за препознавање у култури којој припада.

У књизи се, затим, на њеном крају, налазе два рада посвећена тужбалицама које су у својој основи заокупљене односом живих и мртвих, односно релацијама које се у култури у најширем смислу одвијају између тзв. овог и оног света. Студије носе наслове: „*Мој стабор међу борје: о мотиву бора у тужбалицама*“ и „*Тако тужи са Гајтана вила: усмена тужбалица и погребна обредност у народним партизанским песмама*“, тако тематски спајајући елементе архаичног и модерног поимања света, што се увек налази макар на маргинама истраживања ауторке ове значајне књиге. И на овај начин Данијела Поповић Николић је непрестано на просторима поетике жанра, али и њихове функционализације у култури, усуђујем се рећи и обрнуто.

У првој студији, која иначе анализама превазилази оквире наслова, Данијела Поповић Николић, наравно, истражује представу бора у тужбалицама. Тиме она не само мотивски увезује овај рад са студијама посвећеним свету флоре у предањима, већ даље имплицитно указује на могућност посматрања целокупне усмене песничке традиције на аналогној културној матрици. Истовремено указујући на реализацију овог мотива у номинацији покојника, као и поетским сликама бора на гробу или месту погибије ратника, ауторка размиче оквире својих истраживања ове теме. И даље, како сама каже: „Тужбалицу карактеришу вантекстуалне везе (тесно је повезана са погребним обредним манифестацијама).“ Дакле, „у раду је пажња посвећена митско-религиозним и магијским представама које чине основу

веровања о животу после смрти. Символика која бор одређује као бесмртно, вечнзелено дрво, одразила се и на појаву и позицију мотива бора у вербалном тексту погребног обреда.“

Књигу затвара студија о партизанским тужбалицама из јужне Србије, које су настајале и изводиле се за време и непосредно после Другог светског рата. У грађи којом се бави, ауторка настоји да ову врсту песме дефинише у односу на тзв. класичне облике тужбалице. Испитујући их поредбено с тачке гледишта садржине, поетике, функционализације, рецепције, ауторства, Данијела Поповић Николић показује да је у новијим облицима „насупротив водећој идеологији и новим друштвеним околностима, било места за теме и мотиве који су се преплитали са питањима народне религије“ и могли опстати у новом тексту, али истражује у коликој је мери „поезија која је певала о смрти партизанских јунака и војсковођа, могла обликовати мотив смрти и умирања који би био ван оквира паганско/хришћанских представа о човеку и завршетку његовог живота“. Другим речима, рефлексии традиције препознатљиви су у тексту, сликама (рефлексии на сеновите биљке), структури, у понашању, елементима обредности, али је приметан и отклон од обредног понашања (свест о потреби укидања свеће и крста, на пример). Показало се, дакле, да је „у партизанским песмама остало сачувано старо језгро усменог обичајног песништва“, да су песме певане у народу и за народ и да се веза с традицијом у „кључном тренутку у човековом постојању није могла лако ‘укидати’“, „деловање и мишљење које је негирало коначност и обезбеђивало наставак живљења у неком другом свету и некој другој форми“ је и даље опстајало.

Треба напоменути да је истраживање Данијеле Поповић Николић спроведено преваходно на грађи која представља новије записе друге половине 20. и почетка 21. века (што у српској фолклористици није честа појава). Грађа, којој је ауторка приступила зналачки, изненађује својом разноврсношћу, обимношћу, уметничким и сазнајним донетима и у њеним истраживањима се показала провокативном и продуктивним, нарочито у сучељавању са класичним облицима предања и тужбалице чије је познавање, овде такође показано, на завидном нивоу. Данијела Поповић Николић, уз то, како анализе у књизи показују, познаје и користи најважнија сазнања савремене науке (у оном обиму у којем је то нужно за теме којима се бави), а која се тичу књижевне науке, историје и теорије фолклорних жанрова које анализира, историје религије, културе и културологије уопште. Њена књига *Други свет: студије о демонолошким предањима и тужбалицама*, иако невелика обимом, стога је веома важна за књижевна и фолклористичка истраживања не само у Србији, већ из изван ње.

проф. др Зоја Карановић
Е-пошта: zojanko@stcable.net